

מתנת בשר

"כפרות" – סיפור לא־ידוע של ש"י עגנון

נורית גוברין

א. 'חיינו' בהומור ובסאטירה

ב קריקטורה בעיתון ההיתולי לפורים תרע"א מטעם מערכת העיתון היומי הירושלמי 'החרות', 'אחשדרפן – עיתון לומן שכרוננו', בעריכת חיים בן עטר תחת הכותרת "כפירה או הסתה?" (עמ' 7) מצויירות ארבע דמויות: ק"ל סילמן; י"ח ברנר; איתמר בן־אבי ומולם דמות רביעית המחזיקה בידה קלשון בעל שלוש שיניים. כל אחת משלוש הדמויות הראשונות, ששמותיהם כתובים מעל לראשם מחזיקה נייר כתוב בידה: ק"ל סילמן מחזיק את העיתון 'חיינו'; י"ח ברנר, עטוף בטלית – את 'הכרית החדשה'; ואיתמר בן־אבי – את 'האור'. ניכר שבשולי בגדה של הדמות בעלת הקלשון נכתב משהו שטושטש בגלופה, וייתכן שהמלים היו: "הנביא מענתות".

קריקטורה זו מכוננת ל"מאורע ברנר", הוא הוויכוח העז שפרץ באותה שנה, כנגד מה שכתב ברנר ב'הפועל הצעיר' (חשון תרע"א) על התנ"ך ועל הברית החדשה.¹ אפשר, אם כן, שהדמות בעלת־הקלשון היא הנביא ירמיהו, היוצא, כביכול, לתקוף את ברנר בשל מה שכתב עליו, וההשוואה שהישוה אותו לישו; אפשרות אחרת: זהו מנחם אוסישקין, יושב־הראש הנמרץ של ועד חובבי ציון באודסה, שהחליט בהשפעת אחי־העם על ביטול התמיכה ב'הפועל הצעיר', כתוצאה ממאמרו זה של ברנר, והוא מוצג כמי שבא לקצץ בתקציבים, "לזרות ולקבר". כותרת הקריקטורה, היא הכותרת הקבועה, שהשתמש בה עיתון 'החרות' במדורו המיוחד, שנוצר כדי להלחם כנגד ברנר ותומכיו.

בקריקטורה אחרת באותו עיתון סאטירי (עמ' 5) מתוארת דמות קטנה ועגולה, בתוך כדור וכירה עיתון כשם 'חיינו', ואין ספק, שגם זו היא דמותו של ק"ל סילמן. קריקטורה זו, היא איור לרשימה סאטירית־מעליבה תחת הכותרת "כדור הקלס", המתקיפה את קלס בעל־כתב־העת הסאטירי 'ליהודים'. קלס – ראשי תיבות: קדיש ליב (יהודה) סילמן.² מרשימה זו ניכר הכעס הרב של הכותב, החותם 'שקנ"י', לבין מושא התקפתו קלס, פיליטוני ועיתוניו. התקפות נוספות כנגד קלס מפורזות גם במקומות נוספים (עמ' 9, 12, 13, 14). כתוספת לחתימה זו נכתב בסוגריים: "המדגג", וזו למטו של ק"ל סילמן בעיתונו הסאטירי 'ליהודים': "כי לדגדג אני בא...". שהוא עצמו פארודיה על המוטו של 'המעורר' של י"ח ברנר.

בשעה שהופיע 'אחשדרפן' כבר פסק העיתון 'חיינו' מלצאת, ועל כן אפשר היה לכתוב עליו במדור 'משלוח מנות': "לִקְל. סילמן (...). לחיינו: נר לעילוי נשמתו" (עמ' 12). כך גם בעיתון ההיתולי הפורימי המתחרה 'יוזתא', שקדם לו בימים אחרים, והיה קרוב ברוחו להפועל הצעיר, הופיע בהרחבות ונערך בידי יוסף יודילוביץ וטוביה פאדוכה, אפשר היה רק להספיד את 'חיינו'. בעמודו האחרון במדור: "בשורה טובה תדשן עצם המודיע על כך שעומדת להווסד 'אוניברסיטה (מכללה בלע"ז)" בין תכנית "הקריאות שהוקבעו לעונה הראשונה", במובן ההרצאות שתוכננו לסמסטר הראשון, נכתב: "הפרופסור Man-de-hou פון קל מסבין – תולדות העיתון 'חיינו' וארך ימיו בזמן עריכתו ע"י הד"ר סילמן".

גם "מאן דהו" היה, אחד מכינוייו הרבים מאד של ק"ל סילמן, במיוחד ב'הפועל הצעיר' בשנתו הראשונה, וכך גם השם: "קל מסובין", שחתם בו ב'צן שעשועים' בעריכת א.מ. פיורקא ובעיקר בחוברת הסאטירית "מגילת שמיטה" שנלחם בה עם רבני ירושלים, בשנת השמיטה, על ענבי המושבות. ק"ל סילמן עצמו, בעיתונו הפורימי 'ליהודים' (חוב' 3, אדר תרע"א), מוזכר בהומור את "פטירתו" של עיתון זה: "חיינו" עיתון משולש שבק חיים לחנוטי ירושלים" (עמ' 2), ובכך רימז לשלושת הגליונות

היחידים, של עיתון זה שהצליחו לצאת לאור, כשם שגם דברי הלצון ב'יוזתא' מכוונים כנגד קוצר־ימיו המופלג.

ק"ל סילמן, מן הסטיריקונים הפעילים והשנונים ביותר, שימש מטרה קבועה לחיצי סטיריקונים אחרים, כשם שהוא עצמו שלח בקביעות את חיצי בהם. כל מה שעשו וכתבו אחרים שימש כנושא לניגוחו, ולכן אין תימה, שכתב־עת בעריכתו, ועוד קצר־ימים, היה הזדמנות מצויינת לנגח אותו, ואף הוא עצמו, כמי שנחן כחוש הומור שופע, יכול היה להתברך עליו.

ב. 'חיינו' בעריכת ק"ל סילמן

מ הו העיתון 'חיינו' שזוכר בקריקטורות ובעיתונים היתוליים אלה? מה תכנו ומי השתתף בו? מתי והיכן הופיע? ומדוע היה נושא לחיצי השנונים והארסיים של העורך 'אחשדרפן'?

קצרים מאד היו חייו של 'חיינו' – 6 ימים בלבד, 3 גליונות בלבד – ולא עוד. תאריכיהם: יום ששי ד' תשרי: יום שני ד' תשרי ויום רביעי ט' תשרי שנת תרע"א. בעשרת ימי תשובה הופיע בירושלים, ולאחריהם נפסק, וכנהוג, במקרים כגון זה – ההפסקה היא פתאומית, ללא הודעה מוקדמת, ולא עוד אלא שבגליון השלישי, שהיה גם האחרון, מודיעה המערכת "לקוראינו" על תכניתיה לעתיד, מזמינה אותם לחתום עליו ולהשתתף בו ואף מאיימת בהפסקת משלוח העיתון למי שלא יודיע על רצונו להיות מנוי. השותפים בהוצאת העיתון היו: ק"ל סילמן – העורך; ת. בן עטר – חבר המערכת; מ. עזריאל – בעל הפירמן, כלומר בעל־הרשיון להוצאתו.

ק"ל סילמן

כשם שקשה לדעת מה הניע את סילמן להוציא עיתון זה, כך קשה גם לדעת מדוע נסגר לפתע. יש לשער, שהשותפים לא הסתדרו ביניהם, אם לנקוט לשון המעטה, והשותפות התפרקה ברוגז. העדות הגלויה לכך, היא בהבדל שבין ההתייחסות ההומוריסטית של 'יוזתא' לעיתון זה ולעורכו, לבין הכעס והתוקפנות המבצבים מכל מלה ב'אחשדרפן' ב'כדור הקלס' ובקריקטורה המלווה אותו. שמן למדורת המתח האישי בין השותפים לעריכת 'חיינו', הוסיפה בלי ספק, גם התלהטות הרחחות עקב "מאורע ברנר", וזמן קצר לאחר מכן, שגרמה לקיטוב רב בין המחנות: מחנה 'חרות' מצד אחד; ומחנה 'הפועל הצעיר', שסילמן, מעריצו של ברנר,³ היה מקורב אליו מן העבר האחר. ויכוח זה שהגיע לשיאו באדר תרע"א, מסביר את הסיבה לפרץ הכעס על סילמן ב'אחשדרפן'.

דומה ש'חיינו' הוא אחד מאותם כתב־עת קצר־ימיו, שזכרם כמעט אבד ושמם נעדר ממרבית הרשימות של

כתב־העת העבריים לרבות זו של סילמן עצמו, וכך, צדקה עשו שלושת עיתוני ההומור שהופיעו בא"י בפורים תרע"א⁴ – 'ליהודים'; 'יוזתא'; 'אחשדרפן' – ש"נטפלו" אליו, ובכך הנציחו את זכרו וגרמו לכך שלא יאבד כליל.

למען הדיוק יש להעיר, ששמו נזכר ברשימתו של דוד יודילוביץ, המביא את שמות העיתונים "שנולדו בירושלים עוד לפני פרוץ מלחמת העולם [הראשונה] ובסדר כרונולוגי", אלא שבטעות נרשמה אצלו השנה העברית תר"ע במקום תרע"א, בעוד ששם העורך ומשך ההופעה לא נזכרו כלל. וכן, ברשימתו החשובה של גדעון פוקס: "עיתונים וכתב־עת יהודיים בירושלים תר"ד-תרפ"ג, מס' 77; 83. בתוספת הערות חשובות.⁵ סקירה מפורטת על העיתון, תוכנו, משתתפיו ומגמתו, תבוא, במדור זה, באחד הגליונות הקרובים, וכן יוקדש אחד הפרקים הבאים, לרמותו של ק"ל סילמן. כאן נעיר רק זאת, שבין המשתתפים שחתמו בשם המלא היו: ד"ר יוסף לוריא, א. רוזנטל, מ. קרמר, מאמרים ורשימות אחדות נחתמו בשמות־עט ובראשי־תיבות או שפורסמו ללא כל חתימה. מובן, שממרחק הזמנים, קשה לזהות את הכותבים, וקרוב לוודאי, שחלק מן הדברים שפורסמו ללא חתימה, או בראשי־תיבות, ואולי אפילו בשמות־עט, נכתבו ע"י העורך עצמו, שכידוע וכנאמר, הייבה לכתוב, והיובה לחתום בשמות בדויים.

ג. "כפרות (מעשה)". חתום: ע"ן.

כ יאות לעיתון העושה את צעדיו הראשונים (והאחרונים) בעשרת ימי תשובה, ולגליון המופיע בערב יום הכפורים, מתפרסמים סיפורים ההולמים את מועד ההופעה: סיפור בשני המשכים מאת א. רוזנטל, "ביום כפור" ורשימה סאטירית המוגדרת כ"מעשה" בשם "כפרות" בחתימת ע"ן. והנה, מסתבר שמאחורי חתימה זו מסתתרת, לא פחות ולא יותר מאשר ש"י עגנון בכבודו ובעצמו.⁶ וכי רשימה זו נעלמה בעיניהם של חוקרי עגנון, ולא נכללה אף באחת מן הביבליוגרפיות של יצירותיו, ואין תימה בדבר, כי כשם שזכרו של העיתון כמעט נכחד, כך גם עלול היה להיות גורלו של כל מה שפורסם בו.

בחתימה זו חתם עגנון גם על סיפורים אחרים שלו שפורסמו באותה תקופה, כגון "משפתיים" ו"פרקי דרך".⁷ אולם, אם צורת החתימה, היא אופיינית לכמה מסיפוריו באותה תקופה, לא כך נושא הרשימה הסיפורית־סאטירית הזו. עגנון אינו עוסק כאן בהווייה ארצישראלית ממשית, ונושא סיפורו יש בו המשך לסיפוריו שנכתבו לפני עלייתו לארץ, שמרובה בהם הביקורת החברתית האירונית השוללת הכל.⁸ המשך יש לראות גם בצורת הסאטירה הכלתי־מעודנת המאפיינת סיפור זה.

עם זאת מתאים הסיפור לאווירה הארצישראלית הכללית של קבלת תמיכות ו"שנור" מכל מקור אפשרי, והוויכוחים הבלתי־פוסקים על הצורך וההכרח שבכך, אין לפסול גם את האפשרות שהסיפור נכתב עוד כבוצ'אץ', ועגנון הביאו עמו ארצה, ומכיוון שהתאים למציאות הא"י, פרסמו באחת ההזדמנויות הראשונות שבאה לידו, אם כי אין זה הסיפור היחיד מאותה תקופה שנושאו אינו א"י, כגון "משפתיים", שפורסם חדשים אחרים לפניו.⁹

יתכן, שמאחורי סאטירה זו, מסתתר מאורע שארע במציאות, בגולה או בארץ, והיא מכוונת כנגד אנשים ומעשים מסויימים, שהיו יודעים לקוראים בני הזמן, אולי יתעורר מי מן הקוראים היום, הבקי בפרטי אותה תקופה, ויוכל לזהות, את נושאי הביקורת, הלעג ומוסר־ההשכל, כפי שהיו וארעו במציאות של אותה תקופה. ללא קשר לפענוח היסטורי זה, כתוב "המעשה" בלשונו המיוחדת של עגנון, ששבה ואירוניה משמשים בה בערבוביה, אם כי האירוניה כאן אינה דקה ומעודנת, והאמצעים הספרותיים פשוטים ואף גסים למדי. במרכזו, מתנה שווכה בה עני, מפסולתו של עשיר, שבמקום לזרקה, הוא מעניקה לו. העני ובני ביתו יוצאים מגדרם כדי להראות לעשיר, שאכן הם ראויים לכך, ומגיעים לפתרונות אבסורדיים בנוסח "חכמי־לם". בסופו של דבר, לא רק שאינם נהנים מפסולת־נדבה זו, אלא שהם גם לוקים בעטיה. ומוסר־ההשכל הוא: "ושוב דבר: כבד זה שבא מכפרתו של עשיר הרבה חטאים ננעצו בו, והיה מלא עוונות כרמון – נכנסו אלה אל לב האוכלים וירדו אל חדרי בטנם".

וכונתו: כל שאינו מוחל על כבודו, ונהנה מדבר הכא בחטא. סופו שהחטא דבק גם בו, והוא נעשה חלק ממנו. שמו של העני, ר' ישראל סבא, אינו מניח מקום לספק. ביחס לכונותיו מרחיקות הלכת של הכותב ב"מעשה" זה שלו, כשם שגם העובדה שלעשיר אין שם פרטי, והוא נקרא "עשיר" סתם, מחזקת אותן. יש לשער שעגנון יצא כנגד תמיכה כספית שכאה ממקור מסויים, והוענקה לגוף או למוסד או למפעל מסויים, וכנגד הדרך המעליכה שבה ניתנה תמיכה זו והדרך המשפילה שבה התקבלה, ומהיר כנגד התוצאות הרווח האסון של המקבלים. מכיוון שמתן תמיכות וקבלתן היו מעשה שבכל יום, וכך גם סרחה העודף הקבוע המעליב של

הנותן, והחנפני של המקבל, שנלווה אליהם, קשה לזהות בדיוק את המאורע המסויים העומד מאחורי ביקורת זו. אבל ביסודה, יש בה אזהרה קיימת ועומדת; כנגד הנותן שלא בעין יפה, ובעיקר כנגד המקבל, שלא מתוך כבוד. "כפרות" כתוב כמטרה מכוונת, לעורר גועל ושאת נפש, כנגד הנותן והמקבלים כאחד. נעשה הכל כדי לבזות את המתנה: זוהי מתנת כשר-ודם ופשוטו כמשמעו, מתנת בשר כמשמעות הקונקרטי של הניב. אולם בשר זה, הוא, למעשה, פסולתו של בשר, שכן המדובר באברים פנימיים, שחלקם אינם ראויים כלל למאכל אדם, ובדרך כלל זורקים אותם. הפעם, כדי שלא ללכלך את גג הבית החדש, מעניק אותם העשיר לעני.

ל' ישראל סבא. זוהי מעין מצווה הבאה מתוך מצווה אחרת. שכן מקורו של הבשר הוא ב"כפרות" של אותו עשיר בערב יום הכפורים, אולם ברור לגמרי, שכפרתו אינה כפרה ומתנתו אינה מתנה, וכך, זוהי עבירה הבאה בעבירה, ולא עוד אלא שלחטאיו יש כוח מדביק, והם מדביקים את הבאים עמו כמגע. וכאן — כיוון שאכלו ממתנתו, שמקורה בחטא, נכנסו חטאיו אל גופם של האוכלים. כדי להגביר עוד יותר את הרגשת הגועל, הרי הכבד, אותו החלק היחיד הראוי למאכל אדם, שהמקבלים מתווכחים ביניהם באיזו צורה יש לאכלו "כמו שהוא" או "בתערובות", מתקלקל, "נסרח", בלשונו של הסיפור. וכך, לא די שאותה מתנה היא מידי אדם חוטא, וניתנת בדרך משפילה ומבוזה, היא גם מקולקלת ומביאה נגע על הנהנים ממנה.

"המתנה" ו"הנהנים" ממנה, נעשים בחפזון מביש, בערב יום הכפורים, כדי שבכל זאת אפשר יהיה לאכול את הכבד, לפני "יום הדין הממשמש ובא". גם סמיכות פרשיות זו, בין הטהור — יום הכפורים — לטמא, מגבירה את יסוד הגועל ומגדילה את הביקורת, וידועה גם מסיפורי המאחרים של עגנון. בדיון על אופן אכילת הכבד, בלהיטות לאכול, ובדרך התאוותנית שבה נחטף ונאכל, יש יותר משמץ של השפעתו של הסיפור "פרה אדומה" למיכה יוסף ברדיצ'בסקי. וכך גם בעיצוב הקשר בין ערב יום הכפורים לבין מעשי הפרט המנוגדים לו ועומדים בסתירה אליו, עגנון הוא תלמידו המובהק של מ"ב.

קיום מצוות "הכפרות" אינה עוזרת לטהר את העשיר. אדרבא, הביקורת עליו בכך חריפה ובוטה יותר, שכן קיום המצווה חיצוני בלבד, בעוד שהוא עצמו "מלא עוונות כרמון". הרגשתם של העני ובני ביתו מקבלי הנדבה, שעליהם לעשות כל מאמץ כדי להראות לעשיר "שבאמת" הם "כדאים" לנדבתו, מתוארת על דרך הסאטירה החריפה בהדרגתיות עולה, והיא, שיאה של הביקורת הסרקסטית. ודומה שיותר משמכוננת הביקורת כנגד הנותן, היא מכוונת כנגד המקבלים. כאמור, פתרוניותיהם להראות שהם כדאים למתנתו, הם ברוח חכמי-חלם: כל פתרון טפשותו גדולה מקודמו, כולם אבסורדים, ומביאים את עליבותם והשפלתם של "הנהנים" לידי קיצוניות. הדברים מתוארים כפארודיה על דרך הפלפול התלמודי, כשכל אחד מן המשתתפים, מציע פתרון יותר אבסורדי ויותר מגוחך מחברו: ההצעה הראשונה, ההגיגנית ביותר, לקחת את חלקי הכשר שאינם ראויים לאכילת אדם ו"להטילם לפני הכלב" נדחית בנימוק: "היתכן, להשליך נדבתו של נגיד לפני הכלבים?"; ההצעה השניה כבר גובלת באבסורד מגוחך: "— נותנים כליות ובני מעים לפני הבהמה, וכשתתן חלבה יביאוהו אל הנגיד", וכאן מתעורר פלפול אם זה מאכל בהמה, בסגנון "ירצו יאכלו". מייששו מציע להביא את חלבה של הבהמה לביתו של העשיר בכל מקרה, ושוב מתעורר פלפול אם הבהמה עלולה למות ממאכל זה, והתשובה, שאם תמות יפשוט את עורה והגביר כבר ידע מה לעשות בו. וכש"נפתרה" גם שאלה זו, מתעורר ויכוח חדש איך לאכול את הכבד. בדרך זו, נהפכת נדבתו של העשיר לרעל לאוכליה: את הפרה היא עלולה להמית ואת בני-האדם היא מדביקה בחטא. בין כה וכה או לנדבן ואוי למקבלי נדבתו. הוויכוח על התמיכה או על "השנור", כפי שנקראה בלשון גנאי, ימיו כימי ההתישבות בארץ, ומעולם לא ירד מעל סדר היום הציבורי. ב"מעשה" זה, הביע עגנון את דעתו הנחרצת אם לא כנגד התמיכה בכלל, הרי כנגד אותה תמיכה הניתנת שלא כהוגן ובדרך משפילה, וכנגד המקבלים המתבזים ואף יוצאים ניוזקים כצלמם המוסרי.

יחסו העויין של עגנון לעשירים צייקנים, המתנשאים על אלה הזקוקים לעזרתם ולתמיכתם, בא לידי ביטוי נוקב ברכים מסיפוריו. פחות שכיח הוא תיאורם של אלה המקבלים את נדבתו ומבזים את עצמם. אין ספק ש"מעשה" זה, יש בו חוליה חשובה להתחקות אחר התעצבות השקפת עולמו, ובמיוחד אחר התפתחות הסאטירה בה.

ד. סאטירה עגנונית

ה יש ב"מעשה" מוקדם זה מן היסוד העגנוני? הז'אנר הסאטירי, כותב יהודה פרידלנדר, מחוקריו המובהקים של ז'אנר זה, הוא "אחת הסוגות

שיי עגנון כפרות (מעשה)

מ ציאה נודמנה לו, ל' ישראל סבא, בערב יום הכפורים: כבד וכליות ובני מעים מ"כפרות" של עשיר.

רגיל היה עשיר זה לזורקם על הגג, אלא שתקן לו גג חדש לביתו, ושוב לא נאה להטיל נבלות עליו — עמד חכה בהם את ר' ישראל סבא.

הודה העני על מה שנתן בעל הבית, והגם שטובת הנאה אין לו אלא מן הכבד בלבד, אלא כדי שלא יהא נראה שבועט הוא ח"ו במתנתו של עשיר, הלך ונטל את כלם והכניסם לביתו.

צפו בו בני ביתו וראו את המתנה, נחה דעתם עליהם. מסתמא חבה יתרה של העשיר נודעת להם, ועל כן נתכוון לתת להם נחלת תרנגולים.

מאותה שעה נעשו כרוכים אחריו; וכל הרהורי לבם ומחשבותיהם עשו אגודה אחת להראותו, שבאמת כדאים הם לכך.

התחילו הם חושבים מה לעשות בכליות ובני מעים דברים שלא נתנו לאכילה לבני אדם? זה אומר כך וזה אומר כך עד שהתחילה קטטה ביניהם.

אחר הדברים האלה, כשוך חמת המריבים, נתנו עצה בלבם להטילם לפני הכלב.

גער בהם ר' ישראל וצוח ככרוכיה: היתכן, להשליך נדבתו של נגיד לפני הכלבים?

ואלא מה? — נותנים כליות ובני מעים לפני הבהמה, וכשתתן חלבה יביאוהו אל הנגיד.

נסתפקו אם כליות ובני מעים מאכל בהמה הם. עמד הפקח שבכלם ואמר: מה איכפת לנו אם בהמה זו אוכלתם או אינה אוכלתם. אנו אין לנו אלא חלבה ואת החלב נביא לביתו של הנדיב.

נתעוררה הלכה: שמא תסתאב הבהמה ממאכל זה ותמות? — ומה בכך? — ענה הפקח — אז נפשוט עורה מעליה, וחזקה שהגביר ידע מה יעשה בו.

נסתתמו כל הפיות והיו כלם תמהים על חכמתו. התחילו שוב מתוכחים:

— והכבד גופו האיך הוא נאכל?

נתפלגו בני החבורה; הללו אומרים: צולים אותו על גבי האש והוא נאכל כמו שהוא בלי תערובות כל שהוא, והללו אומרים לא, כי מוסיפים לדיליה ומערבין את הטוב והמעולה שיש.

מתוך כך התחילה השמש שוקעת. צללי ערב פרשו רשתם. יום הדין ממשמש ובא. עוד מעט ולא יהיה אפשר באכילה.

עמדו וחטפו את הכבד ואכלו.

אבל עד שהספיקו לטעום בו — נסרח.

ושוב דבר: כבד זה שבא מכפרתו של עשיר הרבה חטאים ננעצו בו, והיה מלא עוונות כרמון — נכנסו אלה אל לב האוכלים וירדו אל חדרי בטנם.

■

ע-1

הסיפור ניתן בתעתיק המקורי, כפי שהופיע ב"חינו", ט' תשרי תרע"א.

ש"י עגנון

ק"ל סילמן

או 'מעגלי צדק' או שניהם יחד, למען יפרסם אותם ב'מזרח' בתור 'פוראנצינגע' (הודעה מוקדמת) של ספרי היו"ל בהוצאת הדים. המכתב מיום תשעה באב תרפ"ה.¹⁷

וכך, בשעה שמזמין סילמן את עגנון לחתונת בתו ימימה הוא כותב אליו: "הוי, הוי, ארוכה הדרך מאז התהלכנו על המדרכות הצרות והגבוהות של נוה-שלום ועד הילוכנו בין גנים וזרמים בתחומה של בית הכרם, של ירושלים שלנו הנבנית, בעזרת צור ישראל."¹⁸ בשעה שנעשה סילמן לעורך בישראל, עמד לו עגנון כשעת דוחק, והמציא לו את ה"מעשה" שלו, שהלם את אופי כתיבתו של העורך, את נטיותיו של הכותב, התאים למועד הפרסום ובעיקר - התריס כנגד המתרחש בחברה.

הערות:

1. ויכוח זה תואר בהרחבה בספרי 'מאורע ברנר - המאבק על חופש הביטוי, העמוד להפיץ בהוצאת יד יצחק בן-צבי.
2. זהו אחד משמות העט המרובים מאד שחתם בהם ק"ל סילמן. במלאת שנה למותו פורסמה רשימת כינויו הספרותיים שנכתבה על ידי, בירבור, א' טבכת תרצ"ט (23.12.1938). ושם גם אוטוביוגרפיה קצרה שלו. עור עליו, ראה ב'לכסיקון הספרות העברית כדורות האחרונים' מאת ג. קרסל, ישקניי הוא ישעיהו קרניאל (ראה שם).
3. "אבא העריך את ברנר (שהיה סנדק שלי), אף כי היחסים ביניהם היו מורכבים קצת, כפי שלמדתי מאגרות ברנר" - כתב לי ד"ר ראובן סיוון, בנו של ק"ל סילמן, במכתבו מיום 1.4.1984.
4. על 'ליהודים' ואחשדרפן, ראה ג. קרסל 'אוצר ספרות ההומור', הוצ' מזכרת, ת"א, תשמ"ד.
5. דוד יודילוביץ (עורך), 'קצין מאמרים להבדי ימי העתונות בארץ ישראל', כרך ב', ת"א, ניסן תרצ"ז, עמ' 7 מס' 58. גרעון פוקס, "ביבליוגרפיה, עיתונים וכתבי-עת יהודיים בירושלים, תר"י-תרפ"ג", 'קתדרה', מס' 6, טבת תשל"ח, עמ' 202-203. תודתי לד"ר ראובן סיוון, ולרפי ויזר ממחלקת כתבי-יד בבית הספרים הלאומי בירושלים, על סיועם הרב בפרטים הקטנים בגילוי 'חינו' ומשתתפיו.
6. תודה מיוחדת לד"ר ראובן סיוון, על הזיהוי, ועל הרשות לפרסמו.
7. ראה, יצחק בקון, 'דין בשולי הסיפור 'פרקי דר'ך', 'מאונס', כרך מה, חוב' 2, תמוז תשל"ז (יולי 1977), עמ' 86-91.
8. אברהם כנר, 'עגנון לפני היותו עגנון' - 'מולד', כרך כ"א, חוברת 175-176, אדר-אייר תשכ"ג (ינואר-אפריל 1963), עמ' 54-63.
9. 'הפועל הצעיר' - שנה ג', גל' 18, כ"ט סיון תר"ע (1910.6.7), עמ' 10-9.
10. יהודה פרידלנדר 'פרקים בסאטירה העברית בשלהי המאה ה"ח בגרמניה-הוצ' פפירוס, תש"ס, עמ' 7. ועוד שם, שתי הנחות יסוד נוספות, וכן המשך בספרו 'מסתרי הסאטירה, פרקים בסאטירה העברית החדשה כמאה ה"ט', הוצ' אוניברסיטת בר-אילן, תשמ"ד.
11. גרשון שקד, 'אמנות הסיפור של עגנון', הוצ' ספרית פועלים, תשל"ג, עמ' 72. בפרק 'הסטיה מדרך הישר' (עמ' 65-88), דיון מפורט במהותו ודרכו של הקומי ביצירתו של עגנון, וראה גם, יהודה פרידלנדר, 'המארג הסאטירי בעיר ומלואה' לשי' עגנון', 'הארץ', 26.9.1973, נכלל ב'שמאל יוסף עגנון, מכתב מאמרים על יצירתו, בעריכת הלל ברזל, הוצ' עם עובד וקרן תל-אביב, תשמ"ב, עמ' 392-401.
12. דב סוק, 'על ש"י עגנון', הוצ' הקיבוץ המאוחד, תשי"ט, עמ' 153.
13. לאחרונה שמעתי את הרצאתה של פרופ' רנה לייקאופמן בנושא: "כי הדם הוא הנפש" על ש"י עגנון כצמחוני", ביום עיון בספרות העברית החדשה בנושא: "כין בדיון למציאות" שהתקיים ב-10 ביולי 1984 בבית-הבית הניו-קולג' בניו-יורק, ויתכן שכאן אחר הביטויים הראשונים להדגשת הגוועל מאכילת כשר, המצוייה אצל הרבה מגיבוריו של עגנון.
14. 'מעצמי אל עצמי', הוצ' שוקן, תשל"ז, עמ' 132 (תשכ"א), ועוד שם עמ' 118.
15. ברנר היה בירושלים בסוף ספטמבר - ראשית אוקטובר 1911, ועגנון עלה לירושלים זמן קצר לאחר 10.10.1911. ראה 'אגרות ש"י עגנון אל ח"י ברנר', והערותיו של רפאל ויזר, בתוך: 'ש"י עגנון - מחקרים ותעודות', הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"ח, עמ' 39-40.
16. עוד על קשריהם של עגנון וסילמן ראה, שם, עמ' 50, הערה 5. לדעתי אין הכוונה לעיתוני 'חינו' אלא לאחר מחיבוריו האחרים שהופיעו באותה עת, כגון 'מגילת שמיטה' (תרע"ז).
17. ברשת ארכיון "גנונים" ומספרו א-15/30849, תודה על הרשות לפרסמו, הכוונה לספרו 'פולין', 'מורח' הוא "דוד שבעון ירושלי מצויר", במובן: עם צילומים, הגיליון הראשון שלו הופיע ב-15 לאפריל 1925. הגיליון האחרון המצוי בספריה הלאומית הוא מיום כ"ד אב תרפ"ה (14.8.1925). בגיליון זה נרסם סיפורו של עגנון "אור תורה" מתוך הספר 'פולין', המגיל היה מ. פיקובסקי, שבבית המלאכה שלו נעשו גם הקלישאות לעיתון, (נפט), יחד עם רעייתו, לאחרונה, ק"ל סילמן היה בין חברי המערכת, ומשתתפי כתיבתה, וכן השתתפו בו גם אלישבע ושאל טשרניחובסקי, תודתי לרפי ויזר על סיועם בפרטים אלה.
18. המכתב מיום ח' בטבת, "שנת 'שמחה לארצך'", (תרצ"ד); 16.12.1933, המקור: ארכיון עגנון 1270, 40, תיק 2520, 5, אני מודה על הרשות לפרסמו.

הספרותיות המובהקות, אם לא המובהקת שבהן, שהתהוותה והתפתחותה מותנות בתהליכים חברתיים, רוחניים-כלליים ודתיים בקהילה היהודית ומוחצה לה, והיא מהווה אספקלריה מיוחדת כמינה למאות שנות 'מלחמת-תרכות' בעם היהודי.¹⁰ בכך ממשיך עגנון, כאחת הדרכים הכבושות ביותר בספרות העברית לביקורת החברה והאדם.

כוחו הסאטירי של עגנון הוא מן המפורסמות, יש שהוא מוצנע ויש שהוא גלוי, יש שהוא אחד ממרכיבי הסיפור ויש שהוא מפרנסו היחיד, בכל אופן, דומה שברשימה סיפורית-סאטירית זו, אחד הגילויים המרכזיים הראשונים לכך.

זוהי סאטירה שכיוונה חברתי, אבל גם אנושי-כללי, ואם כי קרוב לוודאי, שהיא מכוונת כנגד מאורע ואנשים מסויימים בני-הזמן, הרי עצם הביקורת יש לה תוקף בר-קיימא, אף במנותק מהאקטואליה של זמנה, המשכה המובהק של נטייה סאטירית זו ביצירתו, הוא בסיפור הסאטירי הכולט ביותר "בנערינו ובזקנינו" אם כי, "אינו מרכה ביצירות סאטיריות 'טהורות' מעין אלה."¹¹ "כפרות" הוא, אפוא, אחת מאותן 'יצירות סאטיריות 'טהורות' מעטות, שמקן התפתחה לאחר מכן הסאטירה המורכבת יותר של עגנון, ובכך הוא שייך לניסויים הספרותיים בסגנונות הכתיבה השונים בתקופה הראשונה, שבהן נעשו הצעדים הראשונים. סאטירה זו משתמשת באחד האמצעים הסאטיריים המקובלים ביותר בזמנו, בעולם האכילה, שהוא מביא אותו לא רק לידי קיצוניות, אלא גם למרכיבו הנמוכים והמגעילים ביותר, כדי לחדד את הביקורת ולהחריפה.

סאטירה מוקדמת זו, כליה האסטתיים עדיין לא-מהוקצעים, לשונה ישירה ופשטנית, כולה גלויה ללא מעמקים וטרם מתגלה בה יכולתה הלשונית המורכבת ורבת-הפנים של מחברה, ועמידתו כשני עולמות בעת ובעונה אחת.

עם זאת יש בה דמויות, כוח הלשוני העתיד להתגלות במשך, הדרכ בא לידי ביטוי, בעיקר במימוש המטאפורה "בשר ודם" על כל אפשרויותיה, ועל דרך ההיפוך, ביסודה האזרה הידועה "ואל תצריכנו ליד מתנת כשר ודם... שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה" (ירוש' ברכות ד ב) וכל הוואריאציות שלה, וכן כל ציורפי הלשון הקשורים לבשר שנשחת על דרך המטאפורה ועל הדרך הקונקרטיה, וכן מצטרפת אליה האזהרה: "פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות" (פסחים קיג), ציוריים מטאפוריים אלה, מקבלים כאן את מימושם הקונקרטי, שכן המדובר בבשר "נבלות" ממש, שהעשיר נתן לעניים, כיוון שחבל לו ללכלך בהם את גג ביתו החדש ולזרוקם עליו כמנהגו תמיד; והעניים, שאינם שועים לאזהרה "פשוט נבלה ואל" וגו', ונהנים מ"נבלות" של העשיר, מאבדים את צלם האדם שבהם ונדבקים מחטאיו, באכלם מן הבשר ש"נסרח" שנרב להם, "נבלה" זו, שיש לפשוט את עורה, נזכרת עוד וגם הפעם על דרך ההיפוך, בשעה שאחת ההצעות "המחוכמות" בשאלה כיצד להודות

ה. בין ש"י עגנון לק"ל סילמן

ע ל יחסי הידידות ביניהם מספר עגנון כבדרך אגב, בזכרונותיו "יוסף חיים ברנר בחייו ובמותו":¹⁴ בשעה ש"גמרתי את עסקי ביפו ונפטרתי מכל שלוש המשרות כאחת ועליתי לירושלים, בדעתי היה ללכת מיד אצל ברנר, שאמרו לי שהוא ממתין לי, אלא שהלכתי תחילה עם ק"ל סילמן ועם אחרים לבקש לי חדר, כדי שלא יטריח עלי ברנר, שהיה ממציא עצמו לאוהביו לבקש להם דירה."¹⁵ סילמן נזכר בחטף גם ב'תמול שלשום' (כגון בעמ' 408-409). הכרותם של סילמן ועגנון החלה בשעה שישבו שניהם ביפו, ונמשכה גם בשעה שסילמן התישב בירושלים.¹⁶ המכתבים המעטים שנשמרו מתקופות מאוחרות יותר, מעידים על כך, כך, למשל, מבקש עגנון, מנמען בלתי ידוע, למסור "לה' סילמן סיפור אחד מספורי פולין כגון 'אור תורה'